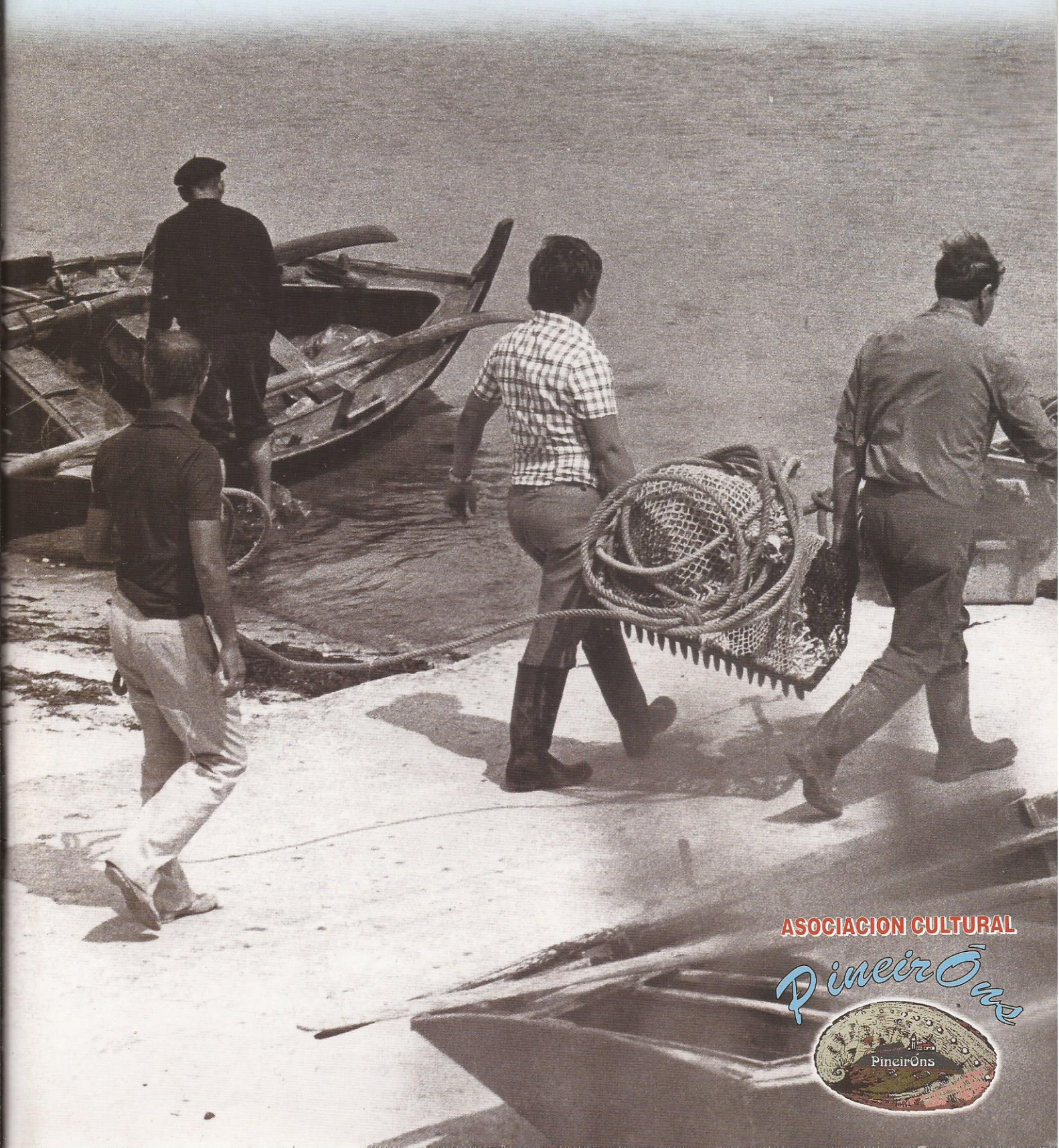

A UNIOS

Nº 20

MAIO 2015

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

DE PIORNOS, CANASTROS, HÓRREOS E O DEMAIS...

Por: José Manuel Dopazo Entenza

1. Introducción

Temos en Galicia un tipo de construción anexa ás casas que, por tanto mirármola, xa case non lle prestamos atención. Dar unha descrición desta construción é ben complexo, pese a que calquera poida ter na súa cabeza unha imaxe esquemática dela. Cabería dicir que é unha construción de pedra, que se sustenta sobre columnas (normalmente pares), que ten unhas aberturas verticais nos laterais para que corra o aire e que se emprega para gardar o millo e as patacas.

Todas estas xeneralidades son certas e mais non o son. O devalar do tempo fixo que os materiais con que se construían e constrúen variasen (canas, vimbias, piornos, madeira, pedra, ladrillo...); que a súa estrutura tomase distintas formas (asentado sobre columnas ou sobre unha base compacta, con aberturas laterais en vertical, horizontal, só buracos ou mesmo sen aberturas; e que a súa utilidade mudase segundo aparecesen as necesidades de cada época (dende gardar o millo e as patacas ata servir de habitación).

Ata o momento evitei nomear esta construción porque precisamente de nomes e de usos dos mesmos vai ir este artigo. Intentarei situar xeograficamente as formas atendendo ás influencias que á Illa de Ons puideron chegar. Posteriormente centrareime na pervivencia que ten a denominación desta construción así como das distintas partes identificables grazas a un grupo de informantes de diversas idades.

2. Denominacións na Illa de Ons

Na Illa de Ons atopamos ata sete formas distintas que podemos agrupar en tres familias ben diferenciadas: HÓRREO (coas variantes *hórreo*, *horrio*, *hornio* e *horno*), CANASTRO (coas variantes *canastro* e *canaxtro*) e PIORNO (só baixo a forma *piorno*). Destas tres, a que presenta un maior índice de uso e, polo tanto, é a máis asentada entre a xente da Illa de Ons é a primeira. A pesar de todo, esta forma é importada. A área xeográfica da que sería propia é a parte oriental da provincia de Lugo (repartindo o territorio con outras formas como *cabazo*), así como a zona de Asturias.

Piorno e *canastro* son formas propias da provincia de Pontevedra, mais só na Illa de Ons as podemos atopar convivindo. *Piorno* colle boa parte da comarca do Salnés (reparte tamén o territorio con outras formas como *palleira*). Pola contra, *canastro* é a forma tradicional de denominación desta construción na comarca do Morrazo e parte do sur de Pontevedra.

O dicionario da Real Academia Galega (DRAG) di que o *piorno* é “1.Arbusto da familia das papilionáceas (*Adenocarpus complicatus*), con ramas estriadas, follas trifoliadas, flores amarelas e froito en legume. 2.Hórreo”. O nome da construción viría dado polo material do que estaría feito (cando menos nun principio). A respecto do *canastro*, o DRAG di que é un “2.Hórreo que ten as paredes feitas de vimbios ou varas trenzadas”. Aquí xa establece o material (cousa que non acontece nin para o *piorno* nin para o *hórreo*).

Como acabamos de ver, o DRAG sitúa como forma principal *hórreo* e, como formas aceptadas pero nun segundo plano, *piorno* e *canastro*. Probablemente, este sexa un motivo de peso para esa predominancia da forma *hórreo* sobre as outras dúas, ademais de ser a forma aceptada para a norma do español.

A forma *canastro/canaxtro* recollina unicamente na xeración máis vella¹, feito que dá conta da súa marxinalidade (ademais do descoñecemento da forma por parte das xeracións máis novas). *Piorno* xogou outro papel. É unha forma que recollín maioritariamente na Xeración Primixenia (XP), que aparece esporadicamente na Xeración do Éxodo (XE) e que as persoas da Xeración Alóctona (XA) a recoñecen como forma propia pero en desuso (atribúenlla ás persoas maiores).

Hórreo é unha forma moderna como tal. Só a XA e a XE a empregan, mentres que na XP a forma habitual é *hornio*, seguido de *horno* e *horrio*. Así e todo, todas elas son variantes do mesmo elemento léxico HÓRREO. Estas formas non perduran nas outras dúas xeracións salvo *hornio*, que volve estar na memoria da xente atribuída ás persoas maiores.

3. Historia do piorno na Illa de Ons

Probablemente, os primeiros piornos da Illa de Ons estivesen confeccionados coa planta do mesmo nome, sobre unha base de madeira e cun tamaño bastante reducido debido á pouca estabilidade e duración que presentarían. E terían unha forma semellante a unha cesta ou un canastro (do que recibiría o outro nome). Destas construcións non hai constancia nin documental nin na memoria da xente.

Cando as posibilidades económicas dos habitantes da Illa foron aumentando, comezouse a cambiar os vimbios e piornos por madeira. Os pés e moas que noutroa eran de madeira, comezáronse a facer, paseniñamente, de pedra (imaxe 1). Na década de 1930, os antigos piornos de madeira fóronse cambiando por novas construcións de pedra, coas súas vantaxes e os seus inconvenientes. Esta tirapuxa entre un material e o outro reláttaa moi ben o Señor Francisco:

[...] Èr' o hornio! Tanto èra o horno, com' o piorno...

[...] A[ntes], antes habiòs de madeira! È mais aquí on[de], onde 'staba èu, no Cucòrno, tud' o mundo tiña de madeira. [...] Ahora pa curar o millo, millor madeira, èh! Madeira, madeira máis, mái-sèca, hò! A pèdra xa è máis húmeda. Tès que ter, tès que ter unha 'spigha boa pa que despida bèn, despida bèn a aghua!

[...] Este horno de pèdra son feitos de cantèrfa, non?

Nòs inda tiñamos un de pèdra, vèllo [...] Pèro na Illa

èra de madeira, na Illa èra de madeira; a de madeira curaba millor ca estes, èh! Or de madeira, mi ma, or de madeira... anque botaras a espigha non se perdía o millo... è pa botar neste habiò que secar bèn, non sèca, son malos ô interior, però non sèca com' a madeira, nada. [...]. O que tèn o de pèdra è que non ch' axuda a secar com' o outro, però è figho... A madeira había que cambiala cada pouco, pudre!

Xa na actualidade, vivimos a última mudanza no material de construción dos piornos. Hoxe en día, nin o vimbio, nin a madeira, nin a pedra son materiais que se empreguen, senón que xa son os ladrillos (vistos ou cubertos de cemento). Na Illa de Ons pódense ver algúns compartindo historia cos construídos en pedra e que se manteñen en pé botándolle un pulso ó tempo. Na memoria quedan, cada vez máis esquecidos os de madeira e xa borrados por completo os de vimbio.

Algo semellante lle acontece á utilidade que tiveron e teñen. Os piornos foron unhas construcións que naceron da necesidade de illar a colleita de patacas e millo dos ratos, ademais de empregalo para que o millo seque e aguante máis tempo. Cando se deixou de botar millo e patacas, estas construcións comezaron a empregarse como almacén de apeiros. A día de hoxe, podemos ver na Illa algún piorno empregado como habitación, sucumbindo ás necesidades da sociedade actual.

4. Denominación das partes do piorno

O interese central deste artigo é ver como a civilización actual prescinde das denominacións tradicionais por non lle seren útiles. O piorno é un elemento que deixou de ter a utilidade que tiña hai pouco máis de trinta ou corenta anos e pasou a ser un elemento decorativo do que pouco máis se sabe.

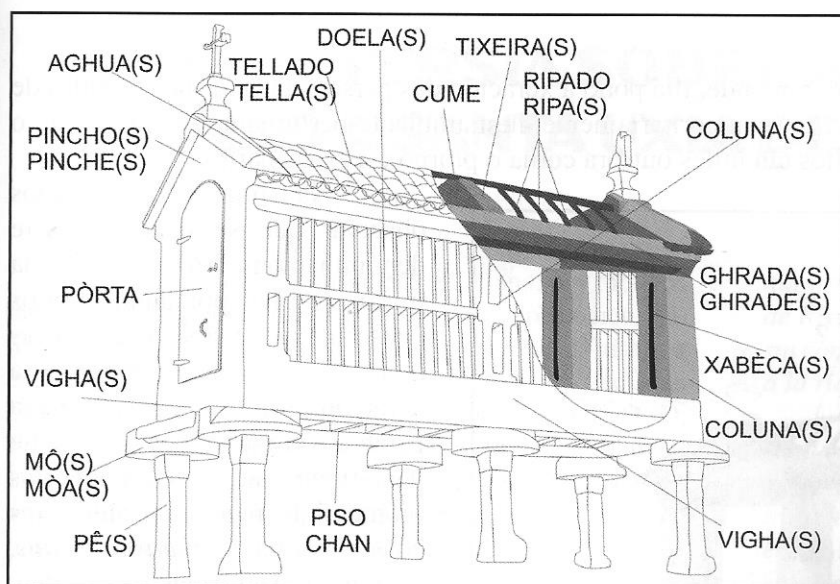
Durante o ano 2014 dediqueime a facer enquisas á xente da Illa de Ons para recuperar da súa memoria todos estes nomes e poder estudalos e contrastalos atendendo á idade. Tomei como referencia unha enquisa feita en 2011 á persoa máis vella naquel entón, que me dixo, co piorno diante, todas as partes ás que lle tiña nome cando vivía na Illa. De aí sae a imaxe 2. A respecto desta testemuña, tomei en conta a perda cada vez máis acelerada da nomenclatura de cada unha das partes identificables desta construción tradicional.

4.1. Xeración Primixenia

Nesta xeración distinguimos as persoas nadas antes da década de 1930, que manteñen as denominacións das partes do piorno cunha rixidez encomiable, sen titubear (caso da imaxe 2). Pola contra, as persoas

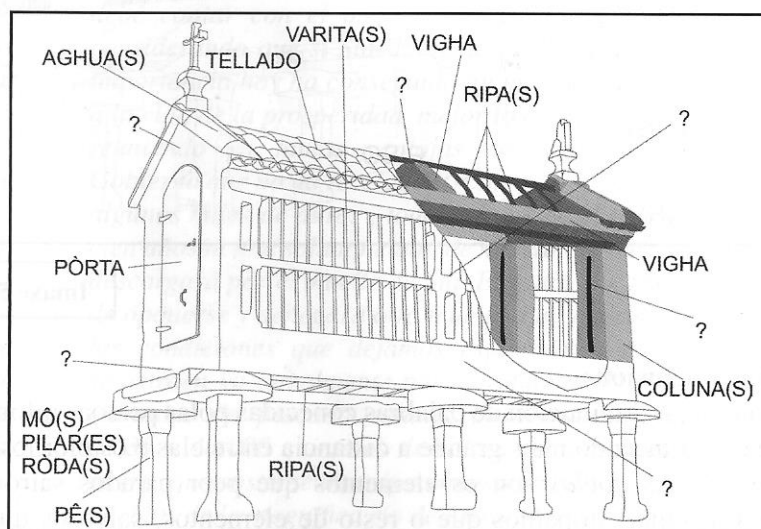
Piorno de madeira no barrio de Pereiró (A Illa de Ons). Desaparecido a finais da década de 1980. <Foto colección T. Pardellas>

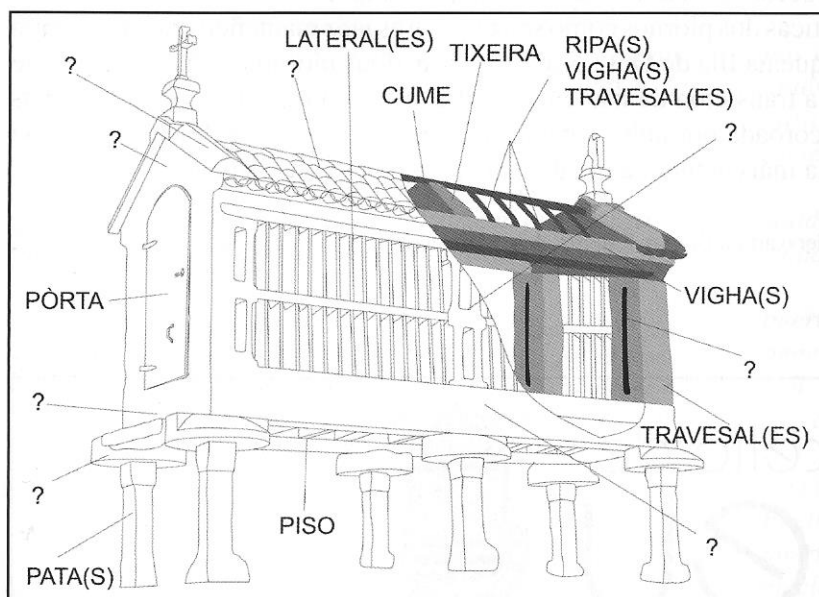
Imaxe 2. (Home, 1915)

Volve haber confusión ó lle chamar *rodas* e *pilares* ás *môs*. Rodas sería posible polo parecido que presentan na forma (circular), mais non é unha denominación da que se teña constancia por ningún lugar próximo á Illa, por tanto, é unha invención desta persoa. O mesmo acontece coa denominación *varitas* para as *doelas*. Esta persoa atópase, probablemente, ante o problema de saber que esas partes teñen nome pero non lembralo e, por iso, tenta dar unha resposta buscando un nome con “lóxica”.

Podemos ver, nesta mesma imaxe, que hai perda de varias palabras (as que aparecen con interrogación) tales como *xabèca* e *pincho/pinche*.

Imaxe 3. (Muller, 1946)

Imaxe 4. (Home, 1964)

nacidas nas décadas de 1940 e 1950 presentan unha vacilación moi grande, ademais de presentaren unha redución no número de partes e equivocacións á hora de identificalas. A imaxe 3 dá conta deste feito. No exemplo da imaxe 3, vemos como a persoa informante se trabuca ó lle chamar *ripas* ás táboas que forman o *piso* do hórreo (confundíndoas coas *ripas* que aguantan o tellado). Confunde tamén a *vigha* coa *tixeira* pois as vigas son as que van en posición horizontal e fan de base para o ripado, mentres que a parte do piorno á que se refire ten forma triangular e fai de base para o cume e as tellas.

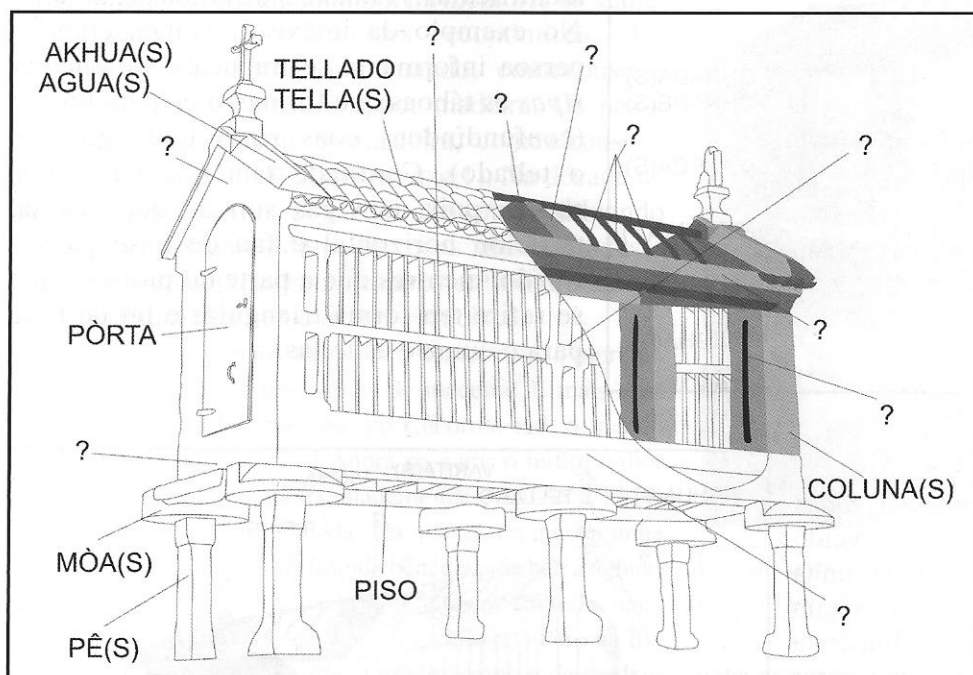
4.2. Xeración do Éxodo

A segunda xeración ten unha menor relación coa terra e, por tanto, cos apeiros e construcións que dependen directamente dela. Tanto é así que nesta enquisa o número de palabras que desaparecen aumentou, así como as confusións e invencións de denominacións.

Na imaxe 4 vemos que a persoa entrevistada confunde os *travesales* (que se colocan en posición horizontal) coas *columnas* (posición vertical) e mesmo coas *ripas*. Intenta nomear varias partes do piorno, como acontecía na xeración anterior, con palabras que atendan a unha lóxica. Así, denomina *patas* ós *pés* e *laterales* ás *doelas*.

4.3. Xeración Alóctona

O punto máis afastado da vida tradicional galega e, por ende, illá pono a xeración das persoas nadas nas décadas de 1980 e 1990. Estas persoas naceron afastados da Illa e, maioritariamente, nun ambiente periurbano que propiciou o esquecemento ou o abandono de palabras e aparellos tan útiles outrora coma o piorno e as súas partes.

Imaxe 5. (Muller, 1990)

Na imaxe 5 podemos observar que se manteñen sete denominacións (fronte ás 15 da imaxe 2). Hai, por tanto, moitos ocos baleiros, máis ca nas outras dúas xeracións. Así e todo, nesta xeración non vemos que haxa palabra ningunha que intente denominar partes sen coñecelas (como si acontecía nas anteriores coas formas *patas*, *rodas*, *varitas*...). As formas que se dan, coñécense e estas persoas son conscientes do descoñecemento deste mundo que o sitúan máis nos seus avós e avoas ca nos pais e nais.

5. Conclusións

A diminución de palabras coñecidas polas persoas informantes vai en aumento conforme avanzamos no tempo e se vai facendo máis grande a distancia entre elas e os piornos, por falta de utilidade na sociedade actual.

As *doelas* son os elementos que peor parados saíron, pois xa desapareceron por completo na Xeración Primixenia. Atopamos que o resto de elementos, salvo os que poidan ser comúns con outras construcións (*ripas*, *vighas*, *pòrta*...) coma unha casa, están en claro retroceso no seu uso, de aí a súa alternancia.

Curiosamente, partes tan propias e características dos piornos como son os *pês* e as *môs* manteñen a nomenclatura ata a Xeración Alóctona. É curioso este feito, dado que na Illa de Ons só se conservan dous piornos, a día de hoxe, que teñan pés e moas. Case no momento en que houbo a transición da madeira á pedra, estas construcións perderon estas partes características e só presentan unha base oca coroada por unha especie de cornixa sobre a que descansa o corpo do piorno que, como dixen, pode ser de pedra ou, xa máis actualmente, de ladrillo recuberto de cemento.

¹ Para unha explicación sucinta da clasificación en tres xeracións, ler o artigo Dopazo Entenza, José Manuel (2013): "Introdución á fala da Illa de Ons", *Aunios* 18, pp. 73-74.

COLABORA
ACTIVIDADES:

Concello de
BUEU

